

The uncertainty of political responsibility is largely due to such influential social groups as political and state-management elites. Indeed, from the data of social groups and the introduction of high-quality state policy depends on political actors or leaders of the political representation of the community. But from this, the country must know its anti-heroes by name and obliged, for the development of a successful and prosperous democratic society, to give them an appropriate moral and ethical assessment, starting with not information clones, but from political directors.

Keywords: political responsibility, social responsibility, subjects of police responsibility, political activity, social trust, civil society, public authority.

УДК 321.74"713":354-057.341

А. Ю. ВОЙЧУК

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В ПОСТРАДЯНСЬКИХ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ РЕСПУБЛІКАХ

Розглядаються особливості інституту президентства в пострадянських президентських республіках. Аналізуються функції та повноваження глави держави, його місце в системі органів державної влади.

Ключові слова: президент, інститут президента, інститут президентства, президентська республіка, пострадянський простір.

Войчук А.Ю. Особенности института президентства в постсоветских президентских республиках

Рассматриваются особенности института президентства в постсоветских президентских республиках. Анализируются функции и полномочия главы государства, его место в системе органов государственной власти.

Ключевые слова: президент, институт президента, институт президентства, президентская республика, постсоветское пространство.

Voichuk Alina. The features of the institute of presidency in the post-soviet presidential republics

The peculiarities of the institute of presidency in the post-Soviet presidential republics are considered. The functions and powers of the head of state, his place in the system of state power are analyzed.

Keywords: *president, president's institute, institute of presidency, presidential republic, the post-Soviet space.*

Інститут президентства займає важливе місце у політичних системах більшості держав світу. Тривала політична практика довела його життєздатність і значущість. Наявність виборного одноособового глави держави посилює ефективність здійснення влади. Президент є особою, яка формально займає вище місце в системі державних інститутів і виконує верховне представництво держави як усередині, так і на міжнародній арені. Його роль в державному механізмі досить значна. Для пострадянських президентських республік проблема інституту президентства має велике значення для становлення державності на демократичних засадах.

Серед численних досліджень і публікацій, у яких висвітлюються особливості інституту президентства в пострадянських президентських республіках, особливої уваги заслуговують праці таких дослідників: Г.-З. Ахлімана, Т. Батенка, Н. Бобракової, В. Дем'янець, О. Дудника, М. Кармазіної, А. Кинєва тощо.

Становлення інституту президентства в пострадянських президентських республіках необхідно розглядати у тісному взаємозв'язку з процесами, які виникали у державно-правовій сфері в Радянському Союзі, оскільки 15 березня 1990 року третім позачерговим З'їздом народних депутатів вводилася посада Президента СРСР. Метою цієї політико-правової акції були: а) демонтаж командно-адміністративної системи, б) формування правової державності, в) використання принципу поділу влади, г) врахування зарубіжного державно-правового досвіду. Після запровадження посади Президента СРСР почали запроваджуватися аналогічні пости у союзних республіках колишнього Радянського Союзу ще до їх виходу зі складу СРСР.

Президентська республіка є в ряді колишніх радянських республік –Казахстані, Таджикистані, Туркменістані, Узбекистані. Інститут президентства в пострадянських президентських республіках має свої особливості, відмінні від класичної президентської республіки. Зокрема, у цих державах прослідковується посилення авторитарних тенденцій у функціонуванні інституту президентства. При цьому варто зазначити, чим меншим був демократичний досвід країни, тим більшими ставали з часом повноваження президента.

Загалом, виявами зростаючих авторитарних тенденцій президентського правління є: визнання першого президентського терміну нульовим, – тому можливість балотуватися третій раз: І. Карімов (Узбекистан), Е. Рахмон (Таджикистан); довічне президенство: С. Ніязов (Туркменістан)¹. Авторитарні риси у функціонуванні інституту президентства суттєво зміцнилися через практику використання референдумів з метою здійснити поправки до Конституції щодо можливості перебування при владі більш як два терміни: Н. Назарбаєв (Казахстан); збільшення президентського терміну з 5 до 7 років (Н. Назарбаєв, Е. Рахмон, І. Карімов), впровадження пожиттєвого президенства (С. Ніязов)². У зв'язку з цим, 28 років на владному олімпі перебуває Н. Назарбаєв, 24 роки Е. Рахмон.

Систематизацію повноважень президента в пострадянських президентських республіках доцільно здійснювати відповідно до основних сфер державної діяльності – виконавчої, законодавчої, судової і зовнішньополітичної.

Президент у пострадянських президентських республіках є главою держави і главою виконавчої влади. Він займає центральне місце в системі органів державної влади. Особливістю інституту президентства у цих державах є посилення владних повноважень глави держави за рахунок послаблення всіх інших державних інституцій.

Г.-3. Ахліман також переконаний, що президенти в цих державах наділені специфічним правовим статусом, відмінним від статусу глав інших республік сучасного світу. Це обумовлює виникнення особливого виду (гілки) державної влади – президентської і забезпечує нетиповий характер форми державного правління, яку не

можна обмежити рамками класичної класифікації парламентарних, президентських та напівпрезидентських республік³.

У пострадянських президентських республіках глава держави формує уряд та безпосередньо (іноді через прем'єр-міністра) керує ним. У статті 92 Конституції Туркменістану зазначається, що уряд формується президентом протягом місяця після вступу його на посаду, і він повинен скласти повноваження перед новообраним Президентом⁴. У Казахстані відповідні повноваження президента зафіксовані у статті 65 Конституції, де сказано, що уряд формується Президентом Республіки Казахстан⁵.

Очолюючи виконавчу владу, президенти призначають та звільняють прем'єр-міністра та інших членів уряду. Так, Президент Таджикистану призначає та звільняє прем'єр-міністра та інших членів уряду; представляє на затвердження указу про призначення та звільнення прем'єр-міністра та інших членів уряду на спільному засіданні Маджлісі міллі і Маджлісі намоєндагон (п. 4 ст. 69 Конституції Таджикистану)⁶. У відповідності з пунктами 10 і 11 статті 93 Конституції Узбекистану президент подає на розгляд і затвердження палатам Олій Мажліса Республіки Узбекистан кандидатуру Прем'єр-міністра Республіки Узбекистан і звільняє його з посади в разі відставки, висловлення вотуму недовіри прем'єр-міністру, прийнятого палатами Олій Мажліса Республіки Узбекистан, або в інших випадках, передбачених законом. Також глава держави затверджує за поданням прем'єр-міністра інших членів уряду і звільняє їх з посади⁷. У Казахстані глава держави після консультації з фракціями політичних партій, представлених в парламенті, вносить на розгляд Мажлісі для отримання згоди кандидатуру Прем'єр-Міністра Республіки; за згодою парламенту призначає на посаду Прем'єр-Міністра Республіки; звільняє з посади Прем'єр-Міністра Республіки; за поданням прем'єр-міністра визначає структуру уряду; за поданням прем'єр-міністра, внесеного після консультації з парламентом, призначає на посади членів уряду; самостійно призначає на посади міністрів закордонних справ, оборони, внутрішніх справ; звільняє з посад членів уряду (ст. 44 Конституції Казахстану)⁸. Крім того, для цих країн характерна наявність посади так званого адміністратив-

ного прем'єр-міністра, який не має вагомих владних повноважень і діє відповідно до настанов президента.

У Туркменістані посада прем'єр-міністра відсутня. Президент є главою виконавчої влади і главою уряду. У статті 91 Конституції Туркменістану зазначається, що главою Кабінету Міністрів Туркменістану є Президент Туркменістану⁹.

До конституційних повноважень президентів у сфері виконавчої влади належить право брати участь у засіданнях уряду, створювати центральні та місцеві органи виконавчої влади.

У законодавчій сфері повноваження глав держав в пострадянських президентських республіках доволі широкі. Вони мають відповідні права, які дозволяють їм активно впливати на парламенти своїх країн.

У сфері законодавчої влади президентам належить право законодавчої ініціативи. Хоча у класичній президентській республіці глава держави такого права не має. Так, у відповідності зі статтею 83 Конституції Туркменістану право законодавчої ініціативи належить Президенту Туркменістану¹⁰. У Казахстані президент, згідно зі статтею 61 Конституції, також має право законодавчої ініціативи¹¹.

Крім того, до конституційних повноважень президента у сфері законодавчої влади є право вето. Так, Президент Таджикистану підписує та публікує закони. Він також має право повернути закон чи його окремі положення зі своїми запереченнями в Маджилісі намояндагон, який повинен розглянути закон із запереченнями президента протягом п'ятнадцяти днів. Маджилісі мілі і Маджилісі намояндагон в установленому конституцією порядку повторно розглядають даний закон. Якщо при повторному розгляді закон буде схвалений в раніше прийнятій редакції більшістю не менше двох третин голосів від загального числа членів Маджилісі мілі і депутатів Маджилісі намояндагон, президент протягом десяти днів підписує закон і оприлюднює його. При розгляді повернутого президентом закону, прийнятого раніше Маджилісі намояндагон двома третинами голосів, Маджилісі мілі і Маджилісі намояндагон повторно схвалюють закон більшістю не менше двох третин голосів. Якщо президент повертає конституційний закон, Маджилісі намояндагон і Маджилісі мілі в установленому конституцією порядку

повторно розглядають даний закон. Якщо при повторному розгляді конституційний закон буде схвалений в раніше прийнятій редакції більшістю щонайменше три чверті голосів від загального числа членів Маджилісі мілі і депутатів Маджилісі намояндагон, президент протягом десяти днів підписує конституційний закон і публікує його¹².

Президент Узбекистану має право повернути закон зі своїми запереченнями в Олій Мажлісі. Закон вважається прийнятим, якщо його схвалено більшістю не менше двох третин голосів від загального числа депутатів Законодавчої палати і членів Сенату Олій Мажлісу. Закон після подолання Законодавчою палатою і Сенату Олій Мажлісу заперечень президента підписується ним протягом чотирнадцяти днів¹³.

Не менш важливим повноваженням глави держави у сфері реалізації законодавчої влади слід вважати право розпуску парламенту. У класичній президентській республіці глава держави такого права не має, що пов'язано з теорією і практикою жорсткого розподілу влад. Так, у відповідності з Конституцією Казахстану президент після консультації з головами палат парламенту та прем'єр-міністром може розпустити парламент або Мажиліс парламенту¹⁴.

Інші конституційні застереження щодо можливостей розпуску представницького органу пов'язані з діяльністю як президента, так і парламенту. Зокрема, в Казахстані президенти не можуть реалізувати відповідне право в останні шість місяців своїх повноважень, а також протягом одного року після попереднього розпуску¹⁵. У Туркменістані парламент може бути розпущений в наступних випадках: на підставі рішення всенародного референдуму; на підставі постанови Меджлісу, прийнятого більшістю не менш як у дві третини голосів від загального числа депутатів (саморозпуск); Президентом Туркменістану в разі не сформування протягом шести місяців керівного складу Меджлісу¹⁶.

Нарешті, звичайним є те, що не припускається розпуск парламенту у період надзвичайного або воєнного стану. Іноді навіть передбачається продовження строку повноважень парламентів під час проголошення таких станів і до їх закінчення.

Наділення глави держави в пострадянських президентських республіках правом законодавчої ініціативи і розпуску парламенту означає зміщення балансу повноважень у системі поділу влади на користь виконавчої влади і створення можливостей для авторитарного політичного режиму.

Окрім цього, глава держави в пострадянських президентських республіках має право: приймати рішення про проведення нових виборів до парламенту; скликати парламент на чергові та надзвичайні сесії; звертатися з щорічними і позачерговими посланнями до народу і парламенту з питань внутрішнього і зовнішнього становища держави; призначати референдум щодо змін конституції; приймати укази, розпорядження, які мають силу закону (в Узбекистані та Туркменістані президент видає ще й постанови).

Інститут контрасигнатури не використовується у президентських республіках, де президент одноособово очолює виконавчу владу. Прем'єр-міністр – там, де він є (у Казахстані, Узбекистані, Таджикистані), а також міністри підпорядковуються президенту і цілковито залежать від нього, тому немає потреби в контрасигнуванні. Конституція Казахстану 1995 року передбачає контрасигнування актів президента, запропонованих самим урядом: “3. Акти Парламенту, які підписуються Президентом Республіки, а також акти Президента, що видаються за ініціативою Уряду, попередньо скріплюються відповідно підписом Голови кожної з палат Парламенту або Прем'єр-Міністра, на яких покладається юридична відповідальність за законність даних актів” (ч. 3 ст.45)¹⁷.

У сфері судової влади президенти мають право на помилування, пом'якшення і скасування кримінальних покарань, визначених судом. Крім того, до конституційних повноважень президентів у сфері судової влади належить також право призначати суддів або брати участь у процедурі таких призначень. Відповідні призначення в пострадянських президентських республіках здійснюються за пропозицією спеціального органу, який має назву в Узбекистані, Казахстані “Вища судова рада”, у Таджикистані – “Рада юстиції”. У Туркменістані призначення суддів здійснюється за пропозицією Верховного суду. Так, у відповідності зі статтею 14 закону Таджикистану “Про суди Республіки Таджикистан” голови, заступники

голів і судді Конституційного суду, Верховного суду і Вищого економічного суду обирає Маджлісі мілі Маджлісі Олі Республіки Таджикистан за поданням Президента Республіки Таджикистан. Судді військових судів, суду Гірничо-Бадахшанської автономної області, обласних, міста Душанбе, міських і районних судів, судді економічних судів Гірничо-Бадахшанської автономної області, обласних, міста Душанбе призначає Президент Республіки Таджикистан за поданням Ради юстиції Республіки Таджикистан¹⁸.

У відповідності з Конституцією Узбекистану президент призначає та звільняє за поданням Вищої судової ради Республіки Узбекистан з посади голів і заступників голів судів областей та міста Ташкента, голову Військового суду Республіки Узбекистан (п.14 ст.93 Конституції Узбекистану)¹⁹.

У сфері зовнішньополітичної діяльності президенти мають право акредитувати і приймати дипломатичних представників. Окрім цього, конституції прямо наділяють президента правом вести переговори і укладати (підписувати) міжнародні договори. Але на практиці глава держави нерідко делегує це право главі уряду або компетентному міністру. У Туркменістані відповідні повноваження президента зафіксовані у пункті 2 статті 71 Конституції, де сказано, що глава держави керує зовнішньою політикою, представляє Туркменістан у відносинах з іншими державами, веде переговори і підписує міжнародні договори, призначає і відкликає послів та інших дипломатичних представників Туркменістану в іноземних державах, при міждержавних і міжнародних організаціях, приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав²⁰.

Говорячи про повноваження президентів в пострадянських президентських республіках у сфері оборони, слід зазначити, що всі вони за своїм статусом є головнокомандувачами збройними силами. Так, зокрема в Конституції Республіки Казахстан зазначається, що президент є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил Республіки, призначає на посаду та звільняє з посади вище командування Збройних Сил (ст. 44 Конституції Казахстану)²¹. У Туркменістані глава держави є: “4) Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил Туркменістану, видає розпорядження про за-

гальну або часткову мобілізацію, приведення в стан бойової готовності і застосування Збройних Сил; 5) утверджує військову доктрину Туркменістану; 6) призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил, інших військ і військових формувань Туркменістану” (п. 4-6 ст. 71 Конституції Туркменістану)²².

Важливим слід визнати встановлені конституціями повноваження президентів, що виникають у зв'язку з оголошенням надзвичайного та воєнного стану. Так, наприклад, до повноважень Президента Таджикистану у цій сфері належить оголошення воєнного стану при реальній загрозі безпеки держави з наступним затвердженням указу на спільному засіданні Маджлісі міллі та Маджлісі намояндагон. Також він оголошує надзвичайний стан на всій території республіки або в окремих місцевостях з негайним затвердженням указу на спільному засіданні Маджлісі міллі та Маджлісі намояндагон і повідомленням в Організацію Об'єднаних Націй (п.21, ²³ ст. 71 Конституції Таджикистану)²³. У пункті 19 статті 71 Конституції Туркменістану зазначається, що глава держави оголошує надзвичайний та воєнний стан²⁴.

Таким чином, президент у пострадянських президентських республіках є главою держави і главою виконавчої влади. Він займає центральне місце в системі органів державної влади. Особливістю інституту президентства у цих державах є посилення владних повноважень глави держави за рахунок послаблення всіх інших державних інституцій. Тобто, прослідковується посилення авторитарних тенденцій у функціонуванні інституту президентства.

1. *Кынев А.В.* Институт президентства России, стран СНГ, Центральной и Восточной Европы: сравнительнополитологический анализ: Доклад на конференции в Академии государственной службы при Президенте РФ, 2 апреля 2004. URL: <http://intellectuals.ru/cgi-bin/proekt/kyney/kynev.cgi?action\=articul&statva=viewstat&id=id41& versia=1> 2. *Руденко В.* Практика использования референдумов Каримовым, Лукашенко, Назарбаевым, Рахмоновым, Ниязовым и Алиевым как стать вечным президентом. URL: <http://www.compro-mat.ru//рада-19355.htm> 3. *Ахлиман Г.-З.* Конституционные модели формы правления и институт президентства в странах СНГ: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.02. Волгоград, 2005. С. 11 4. *Конституция Туркменистана* от 18 мая

1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 5. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 6. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. URL: [<http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112> 7. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 г. URL: <http://constitution.uz/ru/clause/index#section23>. 8. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 9. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 10. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 11. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 12. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112>. 13. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 г. URL: <http://constitution.uz/ru/clause/index#section23>. 14. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 15. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 16. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 17. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 18. Конституционный закон Республики Таджикистан “О судах Республики Таджикистан”. URL: http://constcourt.tj/rus/index.php?option=com_content&view=article&id=10:-1-r&catid=2:2009-07-13-05-22-34&Itemid=23. 19. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 г. URL: <http://constitution.uz/ru/clause/index#section23>. 20. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 21. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 22. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>. 23. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112>. 24. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 г. URL: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=11808>

Voichuk Alina. The features of the institute of presidency in the post-Soviet presidential republics

The institution of presidency is seen as an integral element of the political systems of most countries in the world. The president is a person who formally occupies

a higher place in the system of state institutions and executes the supreme representation of the state both inside and on the international arena. His role in the state mechanism is quite significant. For the post-Soviet presidential republics, the problem of the institution of presidency is of great importance for the establishment of statehood on a democratic basis.

Presidential republic is in so the post-Soviet republics - Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan. The institute of presidency in the post-Soviet presidential republics has own characteristics. But these states have authoritarian tendencies in the functioning of the institution of presidency.

It is expedient to systematize the powers of the president in post-Soviet presidential republics in accordance with the main spheres of state activity - executive, legislative, judicial and foreign policy.

The president in the post-Soviet presidential republics is the head of state and the head of the executive authorities. It occupies a central place in the system of state authorities. The peculiarity of the institution of presidency in these states is the strengthening of the powers of the head of state due to the weakening of all other state's institutions.

The constitutional powers of the presidents in the area of executive power include the right to form a government and manage it (sometimes through the prime minister), participate in government meetings, and create central and local executive bodies.

In the legislative area, the powers of the heads of state in the post-Soviet presidential republics are quite broad. The constitutional powers of the presidents in the area of legislative power include the right of a legislative initiative, the right of veto, the right to dissolve the parliament. Also, the head of state in the post-Soviet presidential republics has other rights: appoint regular and extraordinary elections to the parliament; convene parliament for regular and extraordinary sessions; to address the people and parliament with annual and extraordinary statements on the state of affairs of country, basic areas of nation and foreign policy of the state; to designate a referendum on changes to the constitution; issue decrees, ordinances binding on the entire territory.

In the area of judicial power, presidents have the right to pardon, mitigate and abolish criminal penalties imposed by the court. Also the constitutional powers of presidents in the area of judicial power include the right to appoint judges or to participate in the procedure for such appointments. Appropriate appointments in the post-Soviet presidential republics are carried out at the suggestion of a special body.

In the area of foreign policy, presidents have the right to accredit and receive diplomatic representatives. The heads of state conduct negotiations and sign international treaties. But in practice, the head of state often delegates this right to the head of government or the minister.

Speaking about the powers of the presidents in the post-Soviet presidential republics in the area of defense, it should be noted that all of them, in their status, are commander-in-chief of the armed forces. Presidents also have the right to declare a state of emergency and martial law.

Consequently, the president in the post-Soviet presidential republics is the head of state and the head of the executive authority. It occupies a central place in the system of state authorities. The peculiarity of the institution of presidency in these states is the strengthening of the powers of the head of state due to the weakening of all other state institutions. Therefore, there is an increase in authoritarian tendencies in the functioning of the institution of presidency.

Keywords: president, president's institute, institute of presidency, presidential republic, the post-Soviet space.